

**ОДЕСЬКІ КАТАКОМБИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ
ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ М. ОДЕСА**

**ODESSA CATACOMBS AS AN INTEGRAL ELEMENT
TOURIST IMAGE OF ODESSA**

Вивчення туристичного образу території визначається важливою роллю, яку грають уявлення та асоціації в територіальній організації туристичної діяльності. Уявлення про навколошній простір формуються в процесі надбання людиною життєвого досвіду і складають інформаційну базу для прийняття рішень. Туристичні образи міст, регіонів і країн багато в чому визначають їх привабливість, породжують бажання їх відвідати і врешті впливають на географію туристичних потоків. Тому так важливо цілеспрямовано формувати туристичний образ території і просувати його серед населення - потенційних туристів.

Географічні уявлення про образ території змінювалися в міру пізнання земного простору - від однобічно-поверхневих в XIX в. до комплексного в XX в. Згодом об'єктами вивчення географії стали країнознавчі, художні та інші образи території. Однією з їх різновидів є туристичний образ території, якому властиві певні відмінні ознаки. Деякі з них стають очевидними при порівнянні туристичного образу країни з країнознавчим. Останній дає цілісне уявлення про країну, відображає характерні і типологічні її риси, тоді як туристичний образ служить свого роду «візитівкою». У ньому наголошується на своєрідність території, її унікальні риси і об'єкти, що відповідає фрагментарному сприйнятю країни. Інша відмінність полягає в тому, що туристичний образ повинен бути не тільки наочним і візінаваемим, а й розрекламованим. Він характеризується особливим динамізмом і може оновлюватися з урахуванням сезонності туристичної діяльності, в міру туристичного освоєння території або змін потреб туристів. Однак усталений туристичний образ території, відчуває сильний вплив історичного досвіду використання простору, з великими труднощами піддається трансформації. В сучасних умовах гострої конкуренції на туристичному ринку наявність позитивного цілісного образу є неодмінною умовою освоєння території в туристичних цілях. Будучи особливим нематеріальним активом, привабливий образ регіону здатний принести значні вигоди завдяки залученню

туристів, а також інвестицій в розвиток інфраструктури.

Туристський образ розглядається як система раціонально і емоційно сформованих уявлень, в основі якої лежать специфічні особливості території, що підкреслюють її індивідуальність з точки зору масового туриста. Він завжди вплетений в деякий історичний контекст і соціальну ситуацію. Кожна епоха породжує своє особливе сприйняття оточуючого середовища, зміна епох створює мінливий туристичний образ регіону. Одеські катакомби, які є на сьогоднішній день невід'ємним елементом туристичного образу Причорноморського регіону, також змінювались у свідомості людей час від часу - від суто практичного їх застосування для видобутку ракушняку; деякий час вони мали негативну репутацію притулку для кримінальних елементів, контрабандистів. На початку минулого століття катакомбами зайнялися науковці. Лише у другій половині ХХ століття катакомби стали цікавим туристичним об'єктом спочатку для окремих туристів, а в ХХІ віці і для масового туризму, і не лише для вітчизняних туристів.

Катакомби існують там, де є понтичний валняк-ракушняк, який добували для будівництва міста. Величезні поля виробок знаходяться за межею міста: Фонтанка, Кубанка, Міжлімання, Усатове, Нерубайське, Фоміна Балка, Холодна Балка, Карпово, Авангард і т.п. Майже всі будинки в старій Одесі були побудовані з каменю-ракушняку - унікального будівельного матеріалу морського походження. На місці його видобутку і виникли одеські катакомби. Видобуток вівся хаотично, спочатку камінь ламали по схилах балок. Пізніше видобуток став здійснюватися шахтним методом за допомогою пил. Щоб добути камінь прямо під містом створювалися численні шахти-каменоломні. Ракушняк пилили безсистемно, кожен будівельник - на своїй ділянці. Каміння різали, наче дерево, добуваючи рівні бруски.

Поступово вироблення утворили величезний підземний лабіринт, що має безліч входів в берегових обривах, на схилах балок, у підвалах будинків. Одеські катакомби, безумовно, найзnamенитіші в світі. Їх протяжність сягає двох з половиною тисяч кілометрів. Для порівняння: протяжність Паризьких катакомб - 200-300, а Римських - п'ятсот кілометрів. Навіть приблизна топографія Одеського підземного лабіринту невідома. Одеські катакомби багатоярусні. Їх галереї залягають на різній глибині від поверхні землі. По суті це ціле підземне місто, що складається з своєрідних проспектів, вулиць, провулків, тупиків, площ.

Перші дослідження підземель були виконані палеонтологом О. Нордманом, геологом М. Барботом-де-Марні, Т. Г. Грицаєм, сучасні - А. Добролюбським, К. Проніним, М. Баранецьким, А. Бабічем, В. Юдіним та ін. Для туристів було створено

декілька музеїв: Музей партизанської слави в селищі Нерубайське, підземний грот Одеського художнього музею, музей-заповідник «Катаkombi Одеси» під районом Молдаванка та в центрі міста - «Катаkombi Кантакузена». Якість образів, які виникають у масового туриста, безпосередньо пов'язана з самим процесом пізнання території. У зв'язку з цим особливої важливості набуває розробка маршрутів подорожі як способу знайомства з територією. Оскільки сучасні музеї зацікавлені у залученні широкої цільової аудиторії, то і пропонують експозиції різного напрямку від історії шахтної справи до різних легенд щодо використання підземель, від унікальних палеонтологічних знахідок до історичних малюнків та написів на стінах катакомб. Розуміння важливості існування такого безцінного наукового та туристичного об'єкту, а також підтримка його у відповідному для історичного та культурного пам'ятника стані, впливає на формування позитивного туристичного образу Причорноморського регіону.

Перший музей у катакомбах «Музей партизанської слави» був створений в 1969 році в селищі Нерубайське Одеської області. Катаkombi тут знаходяться на глибині 12-14 метрів під землею. Під час Другої світової війни катакомби в селищі Нерубайське були місцем дислокації одного з найбільших партизанських загонів регіону. Музейна експозиція присвячена саме цим подіям.

З часом вікові та соціально-культурні настанови туристів змінюються, так, у травні 2016 році у Нерубайському відбувся фестиваль «Арт в катакомбах», в рамках якого були організовані не лише екскурсії, а й круглий стіл «Метаморфоз», присвячений переосмисленню музейних концепцій і новим підходам до збереження історичної та культурної спадщини. Під час фестивалю можна було взяти участь в пошуках «скарбів» під землею, навчитися писати зашифровані послання і малювати наскальні малюнки.

В межах Одеси також існують підземні музеї. Так, Одеський художній музей пропонує ознайомитися відвідувачам із підземним гротом. Будівля музею є однією з найстаріших і найрозкішніших в місті, адже вона була побудовано в якості палацу для княгині Наришкіної (в дівоцтві Потоцької). Величезний підземний грот палацу, за легендами мав декілька виходів, один вів у катакомби, інший виходив прямо в море і на Приморський бульвар. У шістдесяті роки минулого століття фахівцями одеських реставраційних майстерень на основі історичних документів була проведена фундаментальна реставрація грота, що дозволила відкрити його для відвідувачів.

В музей-заповідник «Катаkombi Одеси» були перетворені дві ділянки під Молдаванкою. Орієнтовно кордоном підземного музею є вулиці Балківська -

Дальницька - Бабеля - Михайлівська. Загальна протяжність підземних ходів цього музею становить близько 10 км. Катаkombi Moldavanki почали розробляти в 1850-х роках, вони становили велику розрізну мережу, яку на початку ХХ століття задля зручності обслуговування об'єднали. Відвідувачам демонструють великий об'єкт цивільної оборони і командний пункт часів холодної війни (до них ведуть довгі сходи, що починаються в непримітному гаражі); притулок підпільників часів Другої світової; тайники дореволюційних злочинців; розповідають про роботу і побут каменерізів, які створювали катакомби. У програму також входить відвідування карстової печери «Одеська», де в 1929 році були виявлені рештки тварин, що мешкали на місці нинішньої Одеси понад 3 млн. років тому - мастодонтів, піщаних ведмедів, гієн, шаблезубих тигрів, верблюдів та ін. Взагалі, одеські печери важкодоступні для людини, просування ними ускладнено, часто підходи до печер затоплені підземними водами, як наприклад печера «Наталіна» - друга за протяжністю на півдні України довжиною 1292 м, ознайомитися з нею можна тільки в спеціальному спорядженні. Також на Молдаванці (2-й Розумовський провулок, 3-Б) розташована ще одна ділянка музею під назвою «Таємниці підземної Одеси».

У вересні 2017 року в одеських каменоломнях відкрили ще один підземний музей. Експозиція створена в галереях так званої катакомби Кантакузена (вул. Буніна, 7). Музей має назву на честь князя Олександра Кантакузена, нащадка давнього візантійського роду, вихованця Рішельєвського ліцею, кадрового військового, учасника грецького опору і одеського землевласника, який був першим володарем цього підземелля. Це єдина в центрі міста найстаріша шахта, що збереглася. Протяжність каменоломні - 120 метрів. Саме з її каменю побудовано ряд особняків історичного центру міста. В ті часи камінь вже добували в великих обсягах за містом, в передмісті і селах, але через недешеву доставку, каміння таємно продовжували різати в місті. Перший настінний напис в цій одеської катакомбі датується 1812 роком. Закінчивши свою «будівельну» кар'єру ще в XIX столітті, катакомба поміняла безліч амплуа. Притулок авантюристів, склад контрафакту, притулок у воєнні роки, і - безславний смітник останні півстоліття. Тепер одеська «Катаkomba Kантакузена» - пам'ятка національного значення, що підтверджено документами від Міністерства культури і туризму країни. «Катаkomba Kантакузена» на сьогоднішній день своєю історією і експозиціями розповідає про будівництво міста на ранньому етапі, методах, матеріалах, людях. Всі експонати залів - унікальні артефакти, віком від 200 до 100 років знайдені і збережені дослідниками Фонду «Пам'ять».

На жаль, збільшення площині приміської забудови (а разом з нею кількості

каналізаційних свердловин у катакомбах та обсягів сміття) призводить до забруднення понтичного водоносного горизонту, що може викликати епідемії. Намокання вапняку зменшує його міцність, що з часом призведе до провалів і руйнування будинків над виробками. Дослідники катакомб та науковці стурбовані, що ми втрачаємо найбільший в світі підземний лабіринт, його історичну, дослідницьку і навіть туристичну привабливість. Хоча, як свідчить історичний досвід, підземна культурна спадщина може приносити чималий прибуток місцевим громадам. Одеські катакомби є важливою складовою культурного шару, який несе в собі унікальну інформацію про побутову культуру дореволюційного періоду Одеси, повідомляє часом несподівані відомості про воєнні роки, містить палеонтологічні сліди доісторичних часів. Отже, катакомби являють собою своєрідний образ, потік інформації, який, при відповідному відношенні до них як з боку простих мешканців, так і зі сторони влади, впливає на загальний позитивний туристичний образ регіону.

Список використаних джерел:

1. **Букаренко-Васильєва А.В.** Самый большой подземный лабиринт: его беды и победы. Подземные сооружения Одессы и Одесской области: сборник материалов 1-й научно-практической конференции. Одесса. 2017. 91 с.
2. **Добролюбский А.О., Красножон А.В.** Подземные тайны Одессы (научно-популярные очерки). Одесса: Optimum, 2007.
3. **Климчук О.Б.** Наталина // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=70555 (дата звернення: 08.10.2021)
4. **Сич В.А.** Методологічні підходи щодо формування туристського образу регіону / Коломієць К.В., Яворська В.В., Сич В.А. // Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. Одеса, 2017. Том 22, Вип. 2 с. 90-103.
5. **Юдин В.Я., Пронин К.К.** Одесские катакомбы: Краеведческий очерк. Одесса: Маяк, 1985. 125 с.